

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.741.2

JEL Classification: E42; E51; G21; G35

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.076>

Олександр ДЗЮБЛЮК,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківського бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет,
46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11,
E-mail: alex5203@ukr.net
ORCIDiD: <https://orcid.org/0000-0002-4967-823X>

СУТНІСНІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ

Дзюблук О. Сутнісні аспекти електронних грошей в умовах цифровізації банківського бізнесу. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 2. С. 76–92. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.076>

Dzyublyuk O. Sutnisni aspekty elektronnykh hroshei v umovakh tsyfrovizatsii bankivskoho biznesu [Essential aspects of electronic money in the conditions of digitalization of banking business]. *The Herald of Ternopil National Economic University*. 2020. Vol. 2. P. 76–92. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.076>

Анотація

Вступ. Прогрес в інформаційних технологіях та цифровізація банківського бізнесу створили підґрунтя для модернізації сучасних платіжних систем, що функціонують із використанням широкого кола новітніх фінансових інструментів, особливе місце серед яких належить електронним грошам. Саме електронні гроші поступово приходять на зміну традиційним формам грошових відносин, охоплюючи усе більше коло взаємозв'язків між суб'єктами ринку та забезпечуючи рух товарів і послуг у кожному діловому циклі. З огляду на важливість грошової маси як головного фактору впливу на динаміку економічних процесів чітко розуміння сутності електронних грошей та їхнього місця і ролі у сучасній грошовій системі й економіці є особливо важливим у контексті ефективності реалізації монетарної політики та забезпечення фінансової стабільності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні й систематизації теоретичних поглядів щодо розуміння сутності та основних видів електронних грошей з урахуванням еволюції грошових відносин і банківської системи, цифровізація роботи

© Олександр Дзюблук, 2020.

якої створює нові умови взаємодії суб'єктів ринку в процесі організації платежів із використанням різних видів фінансових інструментів.

Результати. Природа електронних грошей як законного платіжного засобу не може бути відмінною від природи кредитних грошей, які і є цим засобом на території даної країни. Справжніми грошима незалежно від їхнього матеріального носія потрібно вважати тільки ті інструменти обігу і платежу, які випускаються банківською системою країни та володіють всіма характеристиками щодо регулювання їхнього обігу з боку центрального банку. Тому електронні гроші варто визначити як спеціальні електронні способи зберігання грошової вартості на банківських рахунках за допомогою технічного пристрою, що може використовуватись для здійснення платежів.

Перспективи. Необхідними напрямками подальших досліджень електронних грошей є розробка пропозицій та рекомендацій щодо чіткого врегулювання у нормативній площині відмінностей між справжніми грошима та їхніми заміниками для того, щоб забезпечити всебічний захист інтересів споживачів фінансових послуг.

Ключові слова: електронні гроші, банк, мережеві гроші, цифровізація, грошова маса, криптовалюта, банківський бізнес, грошовий обіг.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 18.

Annotation

Oleksandr DZYUBLYUK

ESSENTIAL ASPECTS OF ELECTRONIC MONEY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF BANKING BUSINESS

Introduction. Advances in information technology and digitalization of the banking business have created the basis for the modernization of modern payment systems that operate using a wide range of new financial instruments, a special place among which belongs to electronic money. It is electronic money that is gradually replacing traditional forms of monetary relations, covering an increasing range of relationships between market participants and ensuring the movement of goods and services in each business cycle. Given the importance of money supply as a major factor influencing the dynamics of economic processes, a clear understanding of the nature of electronic money and their place and role in the modern monetary system and economy is especially important in the context of effective monetary policy and financial stability.

Purpose. The aim of the study is to substantiate and systematize theoretical views on understanding the nature and basic types of electronic money, taking into account the evolution of monetary relations and the banking system, digitalization of which creates new conditions for market participants in the organization of payments using different types of financial instruments.

Results. The nature of electronic money as a legal tender cannot be different from the nature of credit money, which is this tool in the country. Only those instruments of circulation and payment that are issued by the banking system of the country and have all the characteristics to regulate their circulation by the central bank should be considered real money, regardless of their material carrier. Therefore, electronic money should be

defined as special electronic ways of storing monetary value in bank accounts using a technical device that can be exploited to make payments.

Prospects. *Necessary directions of further research of electronic money should be the development of proposals and recommendations for a clearer legislative regulation of differences between real money and their substitutes in order to ensure comprehensive protection of the interests of consumers of financial services.*

Keywords: electronic money, bank, network money, digitalization, money supply, cryptocurrency, banking business, money circulation.

Formulas: 0, fig.: 0; tabl.:0, bibl.: 18.

Постановка проблеми. У процесі розвитку електронних обчислювальних систем і сучасних банківських операцій, заснованих на цифрових технологіях, значення матеріальних носіїв грошових відносин у платіжному обороті неухильно зменшується, що приводить до поступової заміни традиційних форм кредитних грошей у вигляді паперових носіїв – передусім чеків та банкнот – електронними грошима. Однак труднощі розуміння справжньої природи грошей, їхнього походження, функцій та особливостей емісії призводять до проблем, пов'язаних із підміною понять, коли до грошей відносять різноманітні фінансові активи, які а рїорї не є грошима. З огляду на той факт, що грошові відносини позначаються не лише на економічних, а й на усіх інших сферах життя суспільства, то належне функціонування механізмів формування і використання грошових ресурсів безпосередньо впливає на національну безпеку будь-якої країни, що варто розуміти як здатність держави здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів.

У цьому контексті важливою видається адекватне наукове оцінювання основних сутнісних характеристик електронних грошей і так званих криптовалют, особливо в контексті розгляду перспектив останніх стати нібито заміниками не лише традиційних платіжних засобів, а й банківського бізнесу як такого. З іншого боку, така оцінка має важливе значення не лише з точки зору грошової теорії, а й з позицій ефективності монетарного регулювання та здатності сучасних центральних банків активно впливати на кон'юнктуру фінансових ринків, динаміку ділових циклів та поведінку окремих економічних агентів, оскільки від правильного розуміння суті електронних грошей залежать не лише дієвість монетарної політики, а й довіра до сучасних грошових систем загалом, перспективи подальшого вдосконалення платіжних механізмів країн та відповідність грошових відносин запитам суб'єктів ринку щодо забезпечення виробничої і споживчої активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі спроби щодо визначення сутності електронних грошей, їхніх основних властивостей і характеристик здійснені у працях багатьох економістів, зокрема таких, як С. Афонїна [1], А. Валїнурова [2], Д. Вуландарї [18], А. Генкін [3], О. Ковальова [4], Д. Кочергїн [5], В. Кравчук [6], П. Кругман [16], В. Міщенко [10], О. Рудакова [9], П. Сенищ [10], О. Смірнова [11], Н. Танющева [12], Ф. Хайек [13], Ю. Швецов [14] та інші. Водночас представники основних напрямів економічної науки не дійшли єдиної думки щодо сутності електронних грошей, їхнього місця у сучасній грошовій системі та економіці, а також і тієї ролї, яку вони відіграватимуть у майбутньому.

Проблеми, які ще не досліджені. Теоретичні аспекти функціонування електронних грошей, особливо щодо їхніх сутнісних характеристик та відмінностей від інших інструментів фінансового ринку, потребують подальшого з'ясування у контексті стрімкого розвитку та удосконалення різноманітних форм грошових відносин з огляду на необхідність забезпечення стабільності грошової системи, надійного емісійного механізму та вибору ефективних інструментів монетарного регулювання.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні й систематизації теоретичних поглядів щодо розуміння сутності та основних видів електронних грошей з урахуванням еволюції грошових відносин і банківської системи, котра зазнає серйозних трансформацій не лише під впливом глобалізаційних змін у світовому господарстві, а й перетворень у технологічних засадах роботи самих банківських установ в умовах цифровізації значної частини бізнес-процесів.

Виклад основного матеріалу. Тенденції цифровізації банківського бізнесу є прямим наслідком зміни технологічного укладу економічної системи, що визначається переходом від постіндустріального ведення господарської діяльності до суспільних відносин, заснованих на знаннях та інформації. Такі зміни природно не могли оминати й головну ланку економічного розвитку – грошову систему, яка становить основу економічної взаємодії усіх суб'єктів ринку, пронизуючи всі без винятку сфери суспільного життя. Тотальна цифровізація економічної активності привела до того, що сутність та зовнішні форми вияву грошових відносин поступово почали наповнюватись новим змістом, що відображено у наступних основних тенденціях розвитку грошей за останній період.

1. Подальше зниження частки готівки у платіжному обороті й охоплення безготівковими розрахунками усе більшої кількості економічних агентів, що визначається не лише розширенням масштабів карткових послуг банків та можливостей роздрібної торгівлі здійснювати безготівкові платежі, а й зростанням обсягів операцій з купівлі-продажу товарів і послуг через мережу Інтернет.

2. Глобалізація національних платіжних систем шляхом їхнього подальшого інтегрування у систему міжнародних платежів і розрахунків, що є наслідком активного використання цифрових технологій банками та формування сприятливих умов для прискорення розрахунків і розширення можливостей залучення усе більшої кількості національних фінансових інституцій до міжнародного руху грошових коштів.

3. Розмивання меж між грошима і негрошима в результаті суттєвого збільшення форм і видів платіжних інструментів як на національному, так і на глобальному рівні платіжних відносин, що є безпосереднім наслідком не лише виникнення значної кількості новітніх фінансових інструментів, які виконують роль грошових сурогатів, а й зростання рівня інформатизації суспільства та появи систем платежів уже у віртуальному просторі із своїми цифровими заміниками грошей.

4. Посилення труднощів грошово-кредитного регулювання економіки з огляду на виникнення й активне використання суб'єктами ринку різноманітних сурогатів грошей, а також зміцнення конкурентних позицій різних віртуальних платіжних систем із своїми заміниками валют, внаслідок чого зростають можливості застосування традиційних інструментів впливу центрального банку на грошову масу та економіку загалом.

За таких обставин правильна інтерпретація електронних грошей має як теоретичне, так і практичне значення для сучасного етапу розвитку економіки, оскільки реалізація таких завдань, як забезпечення ефективного функціонування розрахунково-платіжних систем, вдосконалення механізмів грошово-кредитного регулювання і зниження інфляційних та курсових ризиків, безпосередньо залежить від того, наскільки чітко визначені рамки функціонування різних форм грошей, зокрема електронних, виникнення яких є закономірним результатом еволюції грошей, оскільки виникнення самих грошей є природним наслідком еволюції процесів виробництва й обміну, коли з усього різноманіття товарного світу з'явився єдиний продукт (у кінцевому підсумку ним став благородний метал), що володів високою ліквідністю та відігравав роль загального еквівалента. Демонетизація грошових металів у середині ХХ ст. призвела до повного витіснення повноцінних грошей з обігу і заміни їх паперовими носіями, а цифровізація банківського бізнесу привела до посилення тенденції витіснення з обігу матеріальних носіїв грошових відносин і заміни їх електронними формами.

Ця трансформація стала закономірним результатом дії кількох трендів, що визначають увесь процес еволюції грошей і розвитку грошових відносин:

– по-перше, зростання доступності інструментів платежу й охоплення безготівковими розрахунками внаслідок цифровізації банківського бізнесу усе більшої кількості суб'єктів ринку, зокрема сектору домашніх господарств;

– по-друге, порівняно швидка реакція платіжної системи на досягнення науково-технічного прогресу, у результаті чого розвиток електронних технологій також було ефективно впроваджено в банківський бізнес, обумовлюючи формування адекватного асортименту платіжних інструментів для найбільш повного задоволення потреб суб'єктів ринку;

– по-третє, збільшення швидкості обігу грошей і, як результат, швидкості проведення платежів, що в результаті цифровізації банківських технологій сприяє мінімізації ризику втрати коштів під час розрахункових операцій через підвищення контрольованості процесу переказу коштів.

Ці тренди дають змогу стверджувати, що еволюція грошей – це процес нескінченний, як нескінченним є процес розвитку самого суспільства, в результаті якого розширюються сфери використання електронних грошей, котрі саме в результаті розвитку відповідних технологій стали найбільш простим і доступним інструментом розрахунків. Тому розвиток систем електронних грошей на сучасному етапі еволюції суспільства характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів та переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів.

Якщо вести мову саме про електронні гроші, то варто зазначити, що вони виникли через еволюцію грошового обігу як результат автоматизації банківської справи, розвитку мережі Інтернет та широкого впровадження сучасних цифрових технологій у банківський бізнес. Новітні методи оплати боргових зобов'язань за допомогою електронних носіїв уперше були апробовані в США, де з'явилося і поширилося у широких масштабах електронно-обчислювальне обладнання. Саме його впровадження у сферу виробництва й обігу дало змогу перейти від паперових

носії інформації у грошовій сфері до передачі даних про здійснювані платежі в електронному вигляді. Цей процес відбувався у два основні етапи.

На першому етапі (1960–1980-ті рр.) було здійснено перехід на електронну основу оптових платежів, що характеризувалося появою клірингових розрахункових систем, автоматизованих розрахункових палат, а також широким використанням електронних трансфертів. У цей період вдалося раціоналізувати механізм управління платежами, знизити кредитні та розрахункові ризики на рівні оптових платежів та стимулювати появу нових фінансових продуктів за одночасного урізноманітнення засобів доступу до них.

Активне використання систем електронних трансфертів стало підґрунтям для широкого впровадження в обіг електронних платіжних інструментів, таких як кредитні і дебетові карти, що привело до зменшення використання паперових платіжних засобів і надало споживачам можливість більш ефективно розпоряджатися своїми рахунками в банківських установах шляхом зниження трансакційних витрат та підвищення зручності й безпеки розрахунків. Однак ці електронні платіжні інструменти ще не змогли замінити ані готівку, ані чеки в грошовому обігу в розвинених країнах.

Другий етап (1990-ті рр. до сьогодні) передбачав активне переведення системи роздрібних платежів на електронну основу, що характеризується появою нових платіжних інструментів на базі електронного доступу до рахунків та електронних грошей. Річ у тім, що розвиток електронної торгівлі, загострення конкурентної боротьби за грошові ресурси між різними фінансовими інститутами, потреба в зниженні трансакційних витрат роздрібних платежів, а також пошук нових електронних засобів, що володіють автономністю в процесі здійснення розрахунків, потребувало розробки принципово нових роздрібних платіжних інструментів.

За таких обставин активне використання економічними агентами для отримання електронного доступу до своїх рахунків індивідуальних засобів комунікацій (персональні комп'ютери та мобільні телефони), а також широке впровадження відповідних терміналів у заклади торгівлі і послуг суттєво розширило можливості застосування електронних інструментів для системи роздрібних платежів. Такі платежі проводяться за допомогою трансферту коштів за рахунками на підставі попередньо відданого наказу в системі електронного доступу (на базі дистанційного банкінгу, що забезпечує прямий доступ до рахунків клієнтів; на базі дебетових і кредитних карт, які використовують різні протоколи безпеки для платежів у мережі Інтернет; на базі електронних чеків та ін.).

Отже, виникнення і розвиток електронних грошей є закономірним результатом науково-технічного прогресу та еволюції товарно-грошових відносин, перебіг якої супроводжувався послідовною зміною основних форм грошей як носіїв інформації про вартість для всіх учасників ринку – товарні, металеві, паперові, депозитні та електронні гроші. Це означає, що однією із головних причин переходу до активного використання електронних грошей є передусім заснована на технологічному прогресі необхідність економії витрат обігу і підвищення рівня банківського обслуговування в умовах цифровізації роботи фінансових установ, що, зокрема, приводить до суттєвого прискорення здійснення розрахунків між суб'єктами ринку. Саме еволюція грошових відносин відобразила перевагу електронних грошей з огляду на те, що вони набагато

дешевші в обслуговуванні та практично не можуть бути підроблені або вкрадені (на відміну від традиційних грошей на паперових носіях у вигляді банкнот або чеків).

Водночас саме в електронних грошей, позбавлених матеріального носія, інформаційна складова їхньої сутності набагато вища, аніж у грошей, які виступають в інших формах. Але водночас це зумовлює і певні труднощі точного визначення суті електронних грошей, що зумовлено не відсутністю єдиних науково-методологічних підходів щодо трактування грошей як економічної категорії, а відтак не сформованістю чіткого розуміння у численних роботах з грошової теорії сутності різноманітних грошових форм у всіх їхніх виявах. Крім того, активний розвиток фінансового ринку в останні декілька десятиліть супроводжувався появою й застосуванням численних видів новітніх фінансових інструментів, близьких до грошей у своєму функціоналі та відмінних у способах регулювання й сферах поширення, що загалом призвело до певного стирання раніше чітких меж між грошима і негрошима. Так, ще у своїй праці «Приватні гроші» австрійський економіст Ф. Хайек писав про те, що немає чіткої межі між грошима і негрошима, а таке розмежування намагається провести лише законодавство [13, с. 50]. На його думку, теза про наявність однієї чітко визначеної речі, що іменується «грошима», яку можна легко відрізнити від інших речей, є юридичною фікцією. Подібні підходи визначають значні труднощі адекватного розуміння сутності грошей загалом та електронних грошей зокрема, обумовлюючи наявність у науковій літературі численних і суперечливих формулювань цієї сутності. Усі ці підходи загалом можна об'єднати у чотири основні групи.

1. Найчастіше в трактуванні сутності електронних грошей головна увага приділяється технічній стороні справи, тобто зовнішнім атрибутам носія грошових відносин. Згідно з такими визначеннями, електронні гроші є платіжним інструментом, в основі якого є інноваційні технічні рішення [4, с. 75] або електронні гроші – це грошові кошти у вигляді записів на електронних носіях [2, с. 31]. Так само в трактуванні Національного банку України електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої та приймаються як засіб платежу [8]. Такий технічний підхід до тлумачення сутності електронних грошей зумовлює їхню класифікацію за двома видами: 1) на основі карток (card-based e-money); 2) на програмній основі (software-based electronic money) [10, с. 17].

2. Інші трактування електронних грошей передбачають розгляд їх більшою мірою як предоплаченого фінансового продукту [7, с. 39]. У рамках цього підходу електронні гроші трактуються як грошова вартість, яка: а) є вимогою до емітента, тобто того, хто випускає електронні гроші; б) має зберігатися на електронному пристрої; в) випускається на основі попереднього внесення еквівалентної суми грошових коштів; г) приймається як платіж третіми особами, відмінними від емітента. Це дає підстави деяким науковцям стверджувати, що електронні гроші створюють окрему підкатегорію грошей, яка становить одночасно платіжний інструмент, грошову цінність і рахункову одиницю та циркулюють як готівка [3, с. 106]. Але таке тлумачення електронних грошей передбачає розгляд їх як зобов'язання, яке підлягає виконанню у звичайних, а не електронних грошах.

3. Більш чітким є підхід до трактування електронних грошей як простих замінників наявних законних платіжних засобів. Так, згідно із директивою ЄС, електронні гроші

можна вважати електронним сурогатом для монет і банкнот, який зберігається на електронному пристрої, такому як чіп чи комп'ютерна пам'ять, який, як правило, призначений для здійснення електронних платежів з обмеженою сумою [15]. Такий підхід, що підтримується окремими міжнародними фінансовими інституціями та організаціями (наприклад Європейська комісія, Банк міжнародних розрахунків), передбачає розгляд електронних грошей як дематеріалізованої, а за суттю електронної форми банківських білетів, емісія яких здійснюється за допомогою «перетворення» в електронну форму грошової вартості.

4. У рамках ще однієї інтерпретації електронні гроші розглядаються передусім як засіб обміну, причому вважається, що головна відмінність між «традиційними» й «електронними» грошима полягає у способі випуску їх в обіг. Це означає, що електронні гроші емітуються не центральними банками, а є лише обіцянкою приватного емітента про оплату еквівалентної суми у «традиційних» грошах, а «електронні» гроші в такому разі уподібнюються до дорожніх чеків. Автори такого трактування електронних грошей часто використовують термін «мережеві гроші», тобто грошові кошти, що випускаються і використовуються у неспеціалізованих комп'ютерних мережах [2, с. 62]. У цьому разі електронні гроші можуть трактуватися як грошові кошти, надані оператору для подальшого переказу без відкриття банківського рахунка на підставі розпорядження, переданого за допомогою персоніфікованого або неперсоніфікованого засобу платежу [14, с. 31].

Як бачимо, визначення сутності електронних грошей супроводжується труднощами формування єдиних підходів до розуміння того, яке місце їм належить у сучасній грошовій системі, особливо в умовах цифровізації банківського бізнесу та технологічних змін системи економічних відносин загалом. Складність цієї проблеми обумовлена дією факторів, що мають економічну та організаційну специфіку, а саме:

1) наявні електронні засоби, які, незважаючи на те, що вони не є грошима у юридичному сенсі, проте на практиці доволі ефективно виконують окремі функції грошей;

2) з'явилося безліч фінансових інструментів, які хоча і не мають реальної грошової бази, проте дають змогу мультиплікувати кількість платіжних засобів у національній економіці;

3) власне саме оцінювання основних суб'єктів господарювання національної і світової економіки може виявитися вирішальним фактором для розуміння сутності грошової субстанції, з огляду на міркування довіри до того, хто здійснює випуск відповідних інструментів;

4) у банківській системі, що здійснює первинну і вторинну емісію законних платіжних засобів, з'являється достатньо конкурентів у сфері платіжних послуг, що пропонують відповідні інструменти забезпечення платежів між учасниками ринку.

Саме тому, що термін «електронні гроші» є відносно новим та часто застосовується до широкого спектра платіжних інструментів, заснованих на інноваційних фінансових і технічних рішеннях, єдиного, визнаного у світі визначення електронних грошей, яке однозначно відображало би їхню економічну і правову сутність, немає. У зв'язку із цим суперечки точаться навколо дилеми, що зосереджує вибір трактування електронних грошей або як дематеріалізованої, тобто електронної форми безготівкових грошових

коштів на банківських рахунках, або як фінансового продукту з передоплаченою вартістю.

У такому разі важливим аспектом розуміння суті електронних грошей є з'ясування питання про те, як той чи інший фінансовий актив спроможний виконувати функцію засобу платежу з огляду на те, чи є платіж остаточною чи не пов'язаний він з ризиком втрати коштів. З цієї причини електронні гроші, що містяться на банківських рахунках, як і інші форми кредитних грошей, які є засобом платежу, становлять право вимоги до банку. Водночас їх можна вважати кінцевим засобом погашення зобов'язань, на відміну від тих фінансових інструментів, які для кінцевого врегулювання зобов'язань між контрагентами потребують ще обміну на гроші, які містяться на банківських рахунках, у результаті чого власники таких інструментів зазнають додаткових ризиків неплатоспроможності емітентів цих інструментів.

Це означає, що для обґрунтованого визначення суті електронних грошей та вирішення проблем їхньої ідентифікації потрібно враховувати особливості появи й активного розвитку величезної кількості фінансових інструментів, способи використання яких наближені до сучасних форм кредитних грошей, а відмінності між грошима і негрошима доволі нечіткі та розпливчасті. Тому для здійснення більш чіткого розуміння сутності електронних грошей спершу необхідно здійснити їх розмежування та класифікацію за двома основними формами: 1) справжні (банківські) гроші і 2) несправжні (мережеві) гроші.

До першої форми належать гроші на рахунках комп'ютерної пам'яті банків, розпорядження якими здійснюється за допомогою спеціального засобу доступу до банківського рахунка у вигляді платіжної картки. Платіжна картка як носій кредитних грошей може бути використана одним із двох способів: по-перше, для отримання із поточного рахунка готівки в касі банку чи банкоматі у будь-який час; по-друге, для здійснення платежів під час придбання товарів і оплати боргів у розрахунках між юридичними та фізичними особами. До цієї групи належать також смарткартки або електронні гаманці, що мають вбудований мікропроцесор із зазначенням внесеної грошової суми, тобто вони є аналогом платіжних карток. На основі запрограмованої у чипі інформації угоди за такою картокою можуть здійснюватися в автономному режимі. Головними перевагами таких грошей є низька вартість трансакції, тобто переказу коштів з одного банківського рахунка на інший, а також висока швидкість проведення операцій, котра обмежується лише технічними можливостями платіжних систем банку, а відтак переміщення грошей відбувається практично миттєво.

До другої форми належать мережеві гроші, які становлять електронний чип, тобто програмне забезпечення, яке здійснює переказ коштів за допомогою електронних комунікаційних мереж, в тому числі через Інтернет, у межах певної електронної платіжної системи. Ця форма охоплює електронні гроші як програмне забезпечення, що не потребує обов'язкового використання банківських рахунків для проведення трансакцій і діє як передоплачений платіжний інструмент на пред'явника. До цієї самої форми належать і так звані «криптовалюти». Однак такий інструмент не є грошима у буквальному розумінні цього слова.

Потрібно чітко наголосити, що із двох наведених форм дійсно грошима є лише перша, тобто гроші на рахунках комп'ютерної пам'яті банків. Щодо електронних

мережевих грошей, які становлять передоплачений фінансовий інструмент, то їх можна вважати грошима лише умовно, а відтак це несправжні гроші. Дійсно, вони мають певну цінність, яка визначається сумою попередньо депонованих законних платіжних засобів на банківському рахунку оператора електронної платіжної системи. Такі «гроші» в принципі надають можливість здійснювати процес товарного обміну на ринку, але тільки в межах певної електронної платіжної системи. У процесі здійснення операції купівлі-продажу за допомогою таких мережевих грошей їхня кількість у покупця зменшується, а у продавця – збільшується.

На перший погляд, аналогічний процес відбувається і в разі здійснення операцій щодо купівлі-продажу із використанням традиційних законних платіжних засобів (у вигляді готівки або безготівкових грошових коштів на банківських рахунках). Однак між цими платежами є принципова різниця: під час обігу мережевих електронних грошей відбувається переуступка покупцем продавцеві права вимоги до оператора електронної платіжної системи щодо виконання грошових зобов'язань, водночас ці операції не мають остаточного, завершального характеру, позаяк такі гроші мають цінність лише в межах відповідної електронної платіжної системи. Інакше кажучи, такі «гроші» подібні до фішок казино, що є своєрідною «валютою» на території грального закладу та виконують роль реального платіжного засобу під час переміщення між гравцями й оголошення ставок. Фішки прирівнюються за номіналом до дійсних грошей на території казино, однак за його межами вони не мають ніякої цінності, а відтак при виході із закладу їх необхідно обміняти на справжні гроші. Так само мережеві гроші не забезпечують остаточне виконання платіжних зобов'язань, а підлягають обміну на справжні гроші, що приводить уже до необхідності з'ясування іншого важливого аспекту функціонування електронних грошей – їхньої надійності.

Еволюція форм грошей і розвиток грошових відносин зумовлюють відмову суспільства від повноцінних грошей на основі благородних металів і перехід до неповноцінних грошей, випуск і обіг яких здійснюються у результаті кредитних відносин банківської системи із усіма іншими суб'єктами ринку, тобто сучасні гроші позбавлені внутрішньої вартості та мають винятково кредитну природу. А відтак, якщо основою сучасних грошей є кредит, то закономірно постає проблема довіри до них та їхньої надійності. І оскільки вартість благородного металу, взятого за грошову одиницю, вже не є фактором цієї надійності у результаті процесів демонетизації, то вочевидь ключовою умовою, що визначає довіру до кредитних грошей, є довіра до їхнього емітента, котрим виступає банківська система країни, яка здійснює випуск грошових коштів в обіг у процесі первинної (центрального банку) і вторинної (комерційні банки) емісії. Мережеві гроші, котрі у ряді робіт розглядаються як наступний етап розвитку категорії «гроші», ще меншою мірою володіють властивістю надійності, адже питання емітентів мережевих грошей і основи їх обігу фактично не врегульовані на законодавчому рівні, що суттєво підвищує ризик втрати таких «грошових» одиниць їх власниками.

Інакше кажучи, у даному разі постає серйозне питання довіри до емітента електронних грошей з боку суб'єктів ринку, що відображає вже їхню здатність виконувати свої власні зобов'язання виходячи із надійності і забезпеченості платіжних інструментів, які перебувають в обігу. За таких умов навряд чи можна порівнювати

надійність грошових коштів, емітованих центральним банком, як законних платіжних засобів та надійність тих мережевих грошей, які емітуються поза банківською системою (у ряді випадків їхня надійність та придатність для використання може бути не вища, аніж тих самих фішок казино у наведеному вище прикладі).

Крім того, є багато проблемних моментів щодо використання мережевих грошей, позаяк принципово не вирішені питання зі збирання податків, законодавчого забезпечення суб'єктності емісії, відсутності єдиних стандартів обігу та обліку таких «грошей», протидії відмиванню коштів і легалізації незаконних доходів. Потрібно розуміти, що поява в економіці значних обсягів «замінників грошей» може призвести до дуже небажаних наслідків для держави, позаяк вони починають негативно впливати на грошову систему не лише через те, що суттєво спотворюють результати макроекономічного аналізу, а й унаслідок того, що знижують ефективність інструментів монетарного регулювання, що використовуються центральним банком для впливу на «традиційну» грошову масу, а відтак дієвість, скажімо, антиінфляційних заходів може бути поставлена під сумнів.

Ще більшою мірою ці проблеми стосуються так званих «криптовалют», що становлять цифрові фінансові інструменти (щодо них взагалі бажано уникати терміна «гроші»), емісія та облік яких засновані на криптографічних методах, а функціонування системи відбувається децентралізовано у комп'ютерній мережі. А оскільки випуск і обіг криптовалют засновується на криптографічних методах із використанням таких технологій, як блокчейн, то за таких умов відсутнє будь-яке внутрішнє чи зовнішнє адміністрування і нагляд, а отже, якщо вони за своєю природою є більше спекулятивними інструментами, то за певних умов можуть стати загрозою стабільності усієї фінансової системи. Це пов'язано із проблемними моментами, які супроводжують випуск та обіг криптовалют: відсутність єдиного емісійного центру, а відтак контролю за випуском; відсутність безпеки зберігання валют в електронних гаманцях та гарантій щодо повернення сум у разі викрадення; високі енергозатрати видобутку криптовалют; обмежені можливості їх використання як засобів обігу і платежу; нестабільна вартість криптовалют, виражена у традиційних грошових коштах та ін.

Однак чому питання довіри до електронних грошей є настільки важливим і чому їх важливо розглядати саме у контексті функціонування банківської системи? Річ у тім, що обіг законних грошей (готівки і залишків на банківських рахунках) – це остаточна операція, за якої покупець безпосередньо виконує перед продавцем свої грошові зобов'язання. Гроші на банківських рахунках повністю відповідають цій вимозі, оскільки, вони як законні засоби платежу, гарантовані державою, функціонують у платіжному обороті як інструменти остаточного врегулювання зобов'язань між економічними агентами. З іншого боку, на відміну від справжніх грошей як законних платіжних засобів (*legaltender*), які є загальноновизнаними і забезпеченими державною гарантією, здатність обігу електронних мережевих грошей і криптовалют обмежується умовою визнання або невизнання їх економічними агентами як засобів обігу і платежу.

Справжні електронні гроші як законний платіжний засіб є інструментами остаточного врегулювання зобов'язань і емітуються банківською системою (центральним банком і комерційними банками) та є їхніми зобов'язаннями перед власниками грошей, водночас ці зобов'язання забезпечені відповідними активами банків. Забезпеченням

мережових грошей (що не є справжніми грошима) є законні платіжні засоби (гроші банків), попередньо депоновані на рахунках оператора платіжної системи – емітента мережових грошей. А чим забезпечені криптовалюти? Взагалі нічим, бо в основі їхнього обігу є лише надія інвесторів, що за слушної нагоди вони зможуть продати їх дорожче, аніж придбали. Цілий ряд провідних економістів, бізнесменів і науковців саме так розглядають сутність криптовалют, найбільш відомими серед яких є біткоїни.

Так, американський підприємець Уоррен Баффетт, один із найбільших і відомих інвесторів світу, вважає, що біткоїни – це не інвестиція. Купуючи криптовалюту – стверджує У. Баффетт – ви лише сподіваєтесь, що наступний покупець заплатить за неї більше. А той покупець заплатить, якщо буде думати, що знайде ще когось, хто заплатить іще більше. Отже «ви не інвестуєте, ви спекулюєте», – наголошує У. Баффетт. Криптовалюти – це міраж, а ідея про те, що вони мають внутрішню вартість – це просто жарт, – заявляє американський мільярдер. «Щодо криптовалют загалом я можу сказати майже з упевненістю, що вони прийдуть до поганого кінця», – заявив У. Баффетт [17]. Ще більш скептично налаштований щодо криптовалют американський економіст, лауреат Нобелівської премії Пол Кругман. На його думку, звичайні гроші добре виконують свої завдання, забезпечуючи низькі трансакційні витрати, водночас купівельна спроможність долара нині доволі передбачувана – набагато більш передбачувана, ніж у криптовалют. «Використання банківського рахунка – це довіра до банку, і загалом банки виправдовують цю довіру набагато більше, ніж фірми, які володіють криптовалютами. Так навіщо переходити на гроші, які працюють набагато гірше?» – запитує П. Кругман [16].

Важливо також, що за декілька років від моменту запуску біткоїнів та інших подібних інструментів криптовалюти дуже мало проникли у сферу реальної торгівлі. А наявність у них великої капіталізації пояснює їхню природу саме як спекулятивного фінансового інструменту, а не реального засобу обміну, яким є справжні (банківські) електронні гроші. Як уже було зазначено, цінність грошей як законного платіжного засобу значною мірою ґрунтується на довірі: з одного боку, люди приймають такі гроші в оплату, оскільки впевнені, що їх прийматимуть інші люди, а з іншого – уряд приймає такі гроші як оплату податкових зобов'язань, тобто, власне, визначає їх як законний платіжний засіб. Цінність криптовалют повністю залежить від очікувань зміни їхньої ринкової вартості, як і багатьох інших спекулятивних інструментів фінансового ринку, а відтак їхній колапс цілком реальний.

Щодо справжніх електронних грошей на рахунках комп'ютерної пам'яті банків, то за своєю економічною сутністю такі гроші не варто відносити до якоїсь принципово нової форми кредитних грошей, що докорінно відрізняється від усіх попередніх форм. Адже в основі їхнього функціонування, як і в разі використання чеків, є попереднє розміщення певної суми коштів на банківському рахунку, тобто у вигляді депозиту. А кінцевий платіж і погашення боргових зобов'язань за розрахунками між суб'єктами ринку здійснюється тільки після переказу коштів із одного банківського, тобто депозитного, рахунка на інший, не залежно від того, що саме слугує інструментом ініціювання цього переказу. Тому банківські електронні гроші, як і чеки, є за своєю суттю депозитними грошима, котрі не зникнуть із появою численних фінансових інструментів, як і сам банківський бізнес, що є фундаментальною основою ринкової

економіки, здійснюючи фінансове посередництво та емісію законних платіжних засобів.

Таким чином, природа електронних грошей як законного платіжного засобу не може бути відмінною від природи кредитних грошей, які, власне, і є цим засобом на території даної країни. А тому найбільш оптимальним підходом є такий, згідно з яким під електронними грошима варто розуміти таку форму кредитних грошей як законних платіжних засобів, використання якої для платежів і розрахунків здійснюється за допомогою електронних інструментів передачі й обробки інформації. Іншими словами, електронні гроші можна визначити як спеціальні електронні способи зберігання грошової вартості за допомогою технічного пристрою, що може використовуватись для здійснення платежів на користь інших осіб.

Важливо наголосити, що володіючи всіма характеристиками традиційних форм грошей, у т. ч. універсальністю їхнього використання та гнучкістю у платежах, електронні гроші ще мають також певні унікальні властивості. Йдеться про те, що вони однаково ефективно функціонують як у традиційному, так і в електронному і мобільному сегментах сучасної економіки. Тому електронні гроші, не володіючи внутрішньою вартістю як сучасна форма кредитних грошей, сприяють інтеграції різних сегментів фінансового ринку – валютного, кредитного, цінних паперів, а також продовжують формувати універсальні зв'язки між людьми і матеріальним світом, проте уже в глобальних масштабах.

Саме такий аспект розгляду електронних грошей, а також те, що швидкість здійснення платежів електронними грошима значно перевершує швидкість платежів іншими фінансовими інструментами, може надати підставу стверджувати, що одним із основних наслідків їхнього виникнення та розвитку є тенденція до поступової інтернаціоналізації грошового обігу, оскільки електронні гроші забезпечують можливість безперешкодного здійснення міжнародних операцій, розширюючи межі простору здійснення платежів у глобальних масштабах. Процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному світі, призводять до дифузії національних платіжних систем, а відтак саме електронні гроші як форма кредитних грошей є основою сучасної платіжної системи як на національному, так і на глобальному рівні, слугуючи основним засобом розрахунків і платежів у міжнародних фінансово-економічних операціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток нових електронних платіжних систем загалом і електронних грошей зокрема залежить від напрямку інституційних змін, що відбуваються в рамках сучасної грошової системи. Щодо сутності електронних грошей, як її варто було б трактувати з позицій грошової теорії та інституційних основ грошових відносин в економіці, то можна зробити такі висновки:

1. Справжніми грошима (незалежно від того, чи вони перебувають в електронній чи паперовій формі) є тільки ті інструменти обігу і платежу, які випускаються банківською системою країни у процесі первинної і вторинної емісії та володіють всіма інституційними характеристиками щодо регулювання їхнього обігу з боку центрального банку країни, який впливає на грошову масу через визначений набір інструментів грошово-кредитної політики.

2. Ті «електронні гроші», випуск яких здійснюється комерційними банками і сума яких згідно з чинними нормативними вимогами має відповідати сумам отриманих

банком від користувачів готівкових або безготівкових коштів [8], є передоплаченим банківським продуктом, який використовується клієнтом банку для здійснення розрахунків за допомогою електронного пристрою. Однак за своєю суттю такі інструменти практично ідентичні до чеків як інструментів доступу клієнта до свого банківського рахунка із попередньо депонованими коштами.

3. Не можна вважати справжніми грошима ті платіжні інструменти, які обертаються поза банківською системою, не є складовою грошової маси і не піддаються відповідному регулюванню з боку центрального банку. Навіть у тому разі, якщо вони використовуються як розрахункові інструменти для оплати товарів і послуг деякими приватними платіжними системами (так звані «мережеві гроші»), це не є підставою називати їх грошима, позаяк їхній випуск потребує початкового внесення справжніх банківських грошей, а відтак механізм їхнього обігу ґрунтується винятково на довірі споживачів відповідних послуг до оператора приватної платіжної системи з усіма відповідними ризиками, що з цього випливають.

4. Не варто називати грошима ті інструменти, які не мають статусу законного платіжного засобу на території країни (*legaltender*), оскільки за своїми інституційними ознаками вони можуть вважатися лише інструментами фінансового ринку, що не є складовими грошової маси та не зазнають регулятивного впливу з боку центрального банку в процесі проведення ним монетарної політики.

5. Щодо так званих «криптовалют», емісія яких не має центрального органу управління та взагалі позбавлена чітко визначеної суб'єктності і здійснюється користувачами мережі Internet на основі технології блокчейн, то їх випуск не забезпечується навіть депонуванням справжніх банківських коштів (як у випадку «мережеских грошей»), а відтак має характер побудови класичної фінансової піраміди, де попит на відповідні фінансові інструменти має винятково спекулятивний характер і ґрунтується на впевненості споживачів у перспективах зростання їхньої ринкової вартості.

Таким чином, можна зробити загальний висновок, що в сучасних умовах відбувається трансформація грошової системи, зумовлена технологічними зрушеннями у процесі ведення банківського бізнесу на основі його цифровізації. На додаток до традиційних готівкових і безготівкових грошей приходять електронні гроші, які за своєю сутністю зберігають усі класичні ознаки кредитних грошей, емісію яких здійснює банківська система, однак змінюють форму вираження через технологічні особливості забезпечення доступу їхніх власників та контролю за переміщенням із використанням сучасних електронних технологій. Необхідними напрямками подальших досліджень електронних грошей є розробка пропозицій та рекомендацій щодо чіткого врегулювання у нормативній площині відмінностей між справжніми і несправжніми грошима для того, щоб забезпечити всебічний захист інтересів споживачів фінансових послуг, макроекономічну та фінансову стабільність, що залежить від динаміки грошової маси, а також належну ефективність механізму грошово-кредитного регулювання та дієвість впливу на економіку засобами монетарної політики.

Література

1. Афонина С. В. Электронные деньги. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 128 с.

2. Валинурова А. А. Понятие и функции сетевых денег. *Финансы и кредит*. 2010. № 15. С. 61–67.
3. Генкин А. С. Планета Web-денег. Москва : АльпинаПаблицер, 2003. 510 с.
4. Ковалева О. А. Роль банковских электронных денег в современной экономике. *Социально-экономические явления и процессы*. 2013. № 1. С. 75–79.
5. Кочергин Д. А. Электронные деньги : учебник. Москва : МаркетДС ; ЦИПСИР, 2011. 424 с.
6. Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні: Аналітичний звіт. Київ : Альфа-ПІК, 2012. 64 с.
7. Марамыгин М. С., Прокофьева Е. Н., Маркова А. А. Экономическая природа и проблемы использования виртуальных денег. *Известия УрГЭУ*. 2015. № 2. С. 37–43.
8. Положення про електронні гроші. Затверджено Постановою НБУ від 04.11.2010 № 481. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#n19>.
9. Рудакова О. С. Банковские электронные услуги. Москва : Вузовский учебник, 2009. 400 с.
10. Сенищ П. М., Кравець В. М., Міщенко В. І. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні. *Науково-аналітичні матеріали*. Вип. 10. Київ : Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. 145 с.
11. Смирнова О. В. Электронные деньги и проблемы сеньйоража. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2013. № 19. С. 31–34.
12. Танющева Н. Ю., Дюдикова Е. И. Электронные деньги через призму денежных функций. *Финансы и кредит*. 2016. № 16. С. 40–49.
13. Хайек Ф. Частные деньги. Москва : Издательский дом: Институт Национальной Модели Экономики, 1996. 118 с.
14. Швецов Ю. Г., Мартенс А. А. Депозитные и электронные деньги. *Проблемы учета и финансов*. 2014. № 4. С. 31–33.
15. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/46/oj>.
16. Krugman P. Transaction Costs and Tethers: Why I'm a Crypto Skeptic. URL : <https://www.nytimes.com/2018/07/31/opinion/transaction-costs-and-tethers-why-im-a-crypto-skeptic.html>.
17. Montag A. Warren Buffett explains one thing people still don't understand about bitcoin. URL : <https://www.cnbc.com/2018/05/01/warren-buffett-bitcoin-isnt-an-investment.html?>
18. Wulandari D. Analysis of the Use of Electronic Money in Effortsto Supportthe Less Cash Society. *International Finance and Banking*. 2016. Vol. 3. № 1. URL : <http://www.macrothink.org/journal/index.php/ifb/article/view/8802>.

References

1. Afonina, S. V. (2001). Elektronnye dengi [Electronic money]. St. Petersburg: Piter [in Russian].

2. Valinurova, A. A. (2010). Ponyatie i funktsii setevykh deneg [The concept and functions of network money]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*. 15, 61-67 [in Russian].
3. Genkin, A. S. (2003). Planeta Web-deneg [Web-Money Planet]. M.: Alpina Publisher [in Russian].
4. Kovaleva, O. A. (2013). Rol bankovskikh elektronnykh deneg v sovremennoye konomike [The role of electronic banking in the modern economy]. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia i protsesy – Socio-economic phenomena and processes*. 1, 75-79 [in Russian].
5. Kochergin, D. A. (2011). Elektronnyye dengi [Electronic money]. M.: Market DS; CIPSiR. [in Russian].
6. Kravchuk, V., Naumenko, D., Hlybovets, A. (2012). Elektronni hroshi v Ukraini: Analitichnyi zvit [Electronic money in Ukraine: Analytical report]. Kyiv: Alfa-PIK [in Ukrainian].
7. Maramygin, M.S., Prokofeva, E.N., & Markova, A.A. (2015). Ekonomicheskaiia priroda i problemy ispolzovaniia virtualnykh deneg [Economic nature and problems of using of virtual money]. *Izvestiia UrGEU – NewsUrSEU*. 2, 37-43 [in Russian].
8. Regulations on electronic money. Approved by the NBU Resolution № 481 04.11.2010. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#n19> [in Ukrainian].
9. Rudakova, O.S. (2009). Bankovskie elektronnyye uslugi [Banking electronic services]. M.: Vuzovskii uchebnyk [in Russian].
10. Senyshch, P.M., Kravets, V.M., Mishchenko, V.I. (2008). Svitovyi dosvid i perspektyvy rozvytku elektronnykh hroshei v Ukraini [World experience and prospects of electronic money development in Ukraine]. K.: Tsentri naukovykh doslidzhen NBU. [in Ukrainian].
11. Smirnova, O. V. (2013). Elektronnyye dengi i problemy senjorazha [Electronic money and seigniorage problems]. *Finansovaya analitika: problemy i resheniia – Financial analytics: problems and solutions*. 19, 31-34 [in Russian].
12. Tanyusheva, N. Yu. & Dyudikova E. I., (2016). Elektronnyye dengi cherez prizmu denezhnykh funktsii [Electronic money through the prism of monetary functions]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*. 16, 40-49. [in Russian].
13. Khayek, F. (1996). Chastnye dengi [Private money]. M.: Institut Nacionalnoi Modeli Ekonomiki [in Russian].
14. Shvetsov, Yu. G. & Martens, A. A. (2014). Depozitnye i elektronnyye dengi [Deposit and electronic money]. *Problemy ucheta i finansov – Problems of accounting and finance*. 4, 31-33 [in Russian].
15. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/46/oj> [in English].
16. Krugman, P. (2018). Transaction Costs and Tethers: Why I'm a Crypto Skeptic. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/07/31/opinion/transaction-costs-and-tethers-why-im-a-crypto-skeptic.html> [in English].

17. Montag, A. (2018). Warren Buffett explains one thing people still don't understand about bitcoin. Retrieved from <https://www.cnbc.com/2018/05/01/warren-buffett-bitcoin-isnt-an-investment.html?> [in English].
18. Wulandari, D. (2016). Analysis of the Use of Electronic Money in Efforts to Support the Less Cash Society. *International Finance and Banking*. Vol. 3, № 1. Retrieved from <http://www.macrothink.org/journal/index.php/ifb/article/view/8802> [in English].

Статтю отримано 13 травня 2020 р.
Article received May 13, 2020